

Ірина Одоховська

**УСМІШКА (СМІХ) ЯК ОЦІНКА І ЕМОЦІЙНА
СКЛАДОВА КОХАННЯ**

“Кохання завжди усміхнене”, “кохання без усмішки – як сонце за хмарами”, – ці висловлювання фіксують зв’язок і взаємодоповненість даних феноменів. Кохання як “стан душі”, як складний комплекс емоційно-духовних і безпосередніх інтимних почуттів та стосунків жінки і чоловіка є атрибутом людського буття, проявом його повноти і безперервності, однією з найвищих цінностей. Це завжди перехрестя тілесного і духовного, природного і соціокультурного, всесвітнього і особистісного.

В українській мові розрізняються поняття кохання і статевої любові. Існують різні підходи до тлумачення їх відмінностей, або отождоження. За М. Томенком, любов більш буденна, не має стану поетичної закоханості, але характеризує міцні сталі почуття, що зазвичай реалізуються в шлюбі. Тобто, на мою думку, це етап кохання з певними соціопсихологічними змінами. Як писала Л. Костенко, “стільки років кохаю, а закохуюсь в тебе щодня” [3, с. 312]. “Тож ідеалом українського кохання-любові є прагнення здобути любов, не втративши кохання” [7, с. 25]. В даній розвідці мова йтиме саме про кохання.

В історії культури існує чимало типологій, за різними критеріями, не тільки любові, як більш широкого поняття, але і кохання. Наприклад: кохання-пристрасть, кохання-дар, еротичне кохання, романтичне тощо. І усмішка, сміх – зазвичай їх емоційні прояви. Усмішка, як і сміх, в своєму глибинному значенні є виявлення самості людини, її внутрішнього світу, забарвленості почуттів і настрою. Вони, як дія, є природнім актом, що супроводжується певними соматичними рухами і змінами, а за змістом, за наповненістю – це соціокультурне явище. Можна виділити кілька рівнів прояву усмішки (сміху). По перше, – це фізіологічна реакція на подразнення, наприклад, лоскотання. Другий рівень – психико-соматичний: посмішка (сміх) як наслідок нервового збудження, як реалізація захисного чи іншого інстинкту, вітальних потреб. На третьому рівні посмішка – це плід вищих емоцій: радості, ніжності, гордості, здивування тощо. Четвертий

рівень – чуттєво-інтелектуальний. Як приклад – усмішка дружньої симпатії, любові до ближнього, самооцінки, успішного (чи навпаки) пізнання. Усмішка на всіх рівнях, звичайно, соціолізована, але на третьому і четвертому – вона обов'язково ціннісно орієнтована, відбувається в певному культурному контексті безпосередньо, а не опосередковано. В усмішці закоханих реалізуються всі названі рівні, як сукупність єдиного цілого.

За своїми змістовними витоками і спрямованістю усмішка може бути внутрішньо і зовнішньо орієнтованою. В першому випадку вона виникає без зовнішніх, на момент її появи, причин і подразників, із глибини свого “я”. Це усмішка спогадів, самооцінки, відтворення почуттів. Вона в собі і замкнена на себе. Другий тип усмішки – наслідок впливів зовнішніх безпосередніх поточних чинників, орієнтований на зовнішні явища, події, на інших людей, тобто виходить за межі самості, за межі “я”. При цьому можливі варіанти пасивного, споглядального і активного сприйняття зовнішнього. До першого належить, наприклад, усмішка естетичної і етичної спрямованості: від захоплення красою якогось природного явища, насолоди від музики, милування дитячим спілкуванням або від схвалювання певних вчинків дорослих. Активна зовнішньоорієнтована усмішка супроводжує безпосередню участь особи в подіях, має певний вплив на оточення, спонукає до відповідних реакцій інших людей. Наприклад, усмішка, що викликає зустріч, чи сприяє налагодженню стосунків, або руйнує стереотипи мислення і поведінки.

Усмішка, адресована іншим, виконує комунікативну функцію, як запрошення до діалогу, як вираз відкритості, довіри, симпатії. Вона долає відчуження, сприяє порозумінню і зближенню людей. Разом з тим, буває, що усмішка (сміх), навпаки, з певною метою приховує сутнісні характеристики, думки, емоції, наміри людини. Це удаваний, облудний, іноді підступний, сміх, псевдопосмішка-маска. Особи з такою посмішкою зачиняються в собі, відсторонюються від інших, або, навіть, маніпулюють ними, а їх нещирість часто-густо стає зрозумілою оточуючим. Особливим драматичним різновидом такої удаваності є посмішка (сміх) при нещасливому коханні, або при складностях, що виникають у закоханих, чи при згасанні почуттів. Всі інші перелічені типи і варіанти усмішки (сміху) також притаманні коханню.

Усмішка, сміх – невід’ємні емоційні складові кохання на різних етапах: зародження, палкої жаги і пристрастей, до більш спокійного, “занурення в переживання єдності” (Е. Фромм) і взаємної ніжності і, навіть, у випадках його згасання. Перефразуючи слова відомої дитячої пісні, цілком слушно можна сказати: “кохання починається з усмішки”. Принаймні так буває дуже часто. Усмішка – це певний знак, сигнал, який знаходить відгук у серці, настроює на спільну хвилю. В цьому багато ірраціонального, загадкового. Чому з багатьох незнайомих усміхнених обличчя впадає в око і хвилює одне? Чому ви самі посміхаєтесь у відповідь і відчуваєте якісь імпульси, токи, якийсь зв’язок, що виникає між вами?

Для пояснення подібних фактів можна шукати містичні підґрунтя, або занурюватись в глибини фізіології, психології, підсвідомого та інш., але як наслідок, на поверхні – усмішка, і вона – головний чинник цього дива. І немає значення саме обличчя жінки (чоловіка); навіть некрасиве, воно розквітає, стає привабливим від посмішки, яку можуть доповнювати погляд, голос, жест руки і т. д. “Кохання завжди народжується у світлі. Погляд, усмішка, голос, жест, порух – межа між тілесним і безтілесним, місце, де присутні знаки взаємності. Світло закоханого погляду переходить на губи. Усмішка – це не судомо, а саяиво. Неможливо розрізнити, де погляд, а де усмішка, – усе лише світло. Відблиск неповторності...” [10, с. 70]. Інколи усмішка народжується, як передчуття кохання, здійснення мрій. Вона може бути і відвертим заклик до взаємності, або натяком на нові принади і задоволення. Тобто усмішка – поштовх, початок розвитку почуттів, які, в свою чергу, народжують усмішку.

Взаємність кохання викликає піднесення, радість, переповнення ними, що виплескується в усмішку, сміх. Повнота радості виникає від одного споглядання, дотику, тілесної близькості, духовного взаємопроникнення і порозуміння без слів. Не менше радісних посмішок від повторювання заповітних слів. Закохані посміхаються один одному, іншим людям, деревам, квітам, всьому зовнішньому і виплеканому в собі світові. Вони випромінюють позитивну цілющу енергію, а посмішка дарує іншим людям тепло, покращує настрій, заряджає добром, додає надій і сили.

Радість робить більш гнучкими і їх тіла, гарнішою поставу, буває в погляді і в щасливій посмішці, в сміхові, який невтаємниченим може здаватись недоречним, але викликає зустрічну посмішку – щиру, інколи заздрісну. Коли полум'я кохання стає більш рівним, все відчутніше заявляють про себе почуття відповідальності, прихильності, ніжності. Остання породжує посмішку – світлу, лагідну і, звичайно ж, ніжну, ласкаву. Закохані люблять кепкувати один з одного, жартувати, посміхаються в комічних (і не дуже) ситуаціях, перед несподіваними викликами.

В коханні не завжди суцільна гармонія. Виникають непорозуміння, незгоди, можливі дрібні тимчасові сварки, які долаються і не впливають на почуття, а інколи навіть зміцнюють їх, або стосунки під їх тиском поступово руйнуються. Відповідно до динаміки емоцій і настроїв, змінюється посмішка. Вона втрачає світло, може бути сумною, гнівною, холодною, болісною, змученою, розчарованою, тощо. Частий супутник кохання – ревності. Амплітуда і сила їх вияву різна, залежить від багатьох факторів. Якщо це почуття надто загострене, не піддається самоконтролю, то виникають ускладнення у взаєминах, конфлікти, розрив стосунків під відлуння божевільного сміху ревнивця (ці).

Окремо слід сказати про кохання без взаємності. Воно переживається тяжко, часто є драматичним, викликає спектр різнопланових емоцій від негативних, в основному, до позитивнозabarвлених, в залежності від ситуацій і ціннісних орієнтацій особистостей. Усмішка, сміх в таких випадках можуть відверто відтворювати стан душі людини, або бути прикриттям, що приховує почуття (різновид удаваних посмішок, сміху). В них біль і розпач, страждання, сум і т. інш. Про такий “сміх скрізь сльози” йдеться у Рабіндраната Тагора, герой якого грає своїм стражданням і зводить таємницю до жартів під сміховою машкарою. У О. Кобилянської закохана дівчина безтурботно сміялася, тільки ледь помітне тремтіння губ видавало її внутрішній розпач. У багатьох авторів існують, навіть, назви-стереотипи: усмішка-біль, усмішка-туга, сміх-плач. Особливим емоційним проявом нерозділеного кохання є усмішка світлої журби, турботи, шанування, радості (за коханого) тощо. Про подібні відчуття читаємо, наприклад, у Л. Костенко. [4, с. 130].

Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є.

Моя душа й від цього вже світає.

В одному з вічних сюжетів про кохання без взаємності героїня живе спогадами і мріями про людину, що була до неї байдужою і давно виїхала з міста. В душі дівчини почуття не згасало. Коханий (фантом) молодий гарний існує в її уяві. Тому обличчя героїні усміхнене, радісне, вона гарнішає. Коли ж, нарешті, герой повертається – гладкий, лисий з оченятами, що бігають, і масною посмішкою, – то викликає у закоханої огиду. Мрія згасає, надії не залишається. А дівчина, вже гірко посміхаючись, починає швидко старітись. А ось усмішку-благословіння коханий, яка не мала взаємного почуття, проніс через все життя поет і перекладач Едуард Гольдернесс.

В розмаїтті посмішок можна виявити як однаково привабливі для обох статей, так і принадливі саме для жінок, або для чоловіків. Можна закохатись в ширу, чуйну приязну, веселу усмішку як чоловіка, так і жінки. Але чоловіча мудра, стримана, сувора, впевнена, мужня посмішка вабить жінок. Для чоловіків серед спокусливих жіночих посмішок – загадкові, наївні, кокетливі, сором'язливі, лукаві, ніжні, химерні, чарівні, беззахисні і т. інш. І дивно було б, якби жінок приваблювала кокетлива (уявімо таке), або лукава посмішка представників протилежної статі, а чоловікам подобалась самовпевнена чи сувора жіноча посмішка. Хоча все буває...

Буттєвість історично обумовлених соціальних принципів і моральних норм накладає свій відбиток на стосунки чоловіка і жінки, на їх кохання. Воно в різних темпорально і просторово культурах, поруч з загальнолюдським змістом, має відмінності світоглядного, традиційного, етикетного характеру. Це позначається, зокрема, на регламентації рухів, жестів, міміки. Усмішка стає ознакою ставлення до іншої статі, або наслідування звичаїв минулих поколінь. В одних культурах закоханим не можна посміхатись один одному на людях (цілуватися тим більш), в інших панує розкутість, певна свобода виявлення почуттів. У народів Африки існує чимало різноманітних еротично-забарвлених ритуалів, пов'язаних зі сміховою традицією. У племені Ндембу це обряд висміювання в піснях певних соматичних ознак один одного, або, як вони самі кажуть, тимчасові “жартівливі стосунки обох

статей”. Представники кожної статі, з усмішками, комічними рухами і жестами ганблять геніталії іншої, вихваляючи свої власні. При цьому панує життєрадісність, сміх, веселощі. Парадокс в тому, що чим більше чоловіки і жінки, сміючись, підкреслюють свої відмінності і взаємну агресивність, тим більше вони прагнуть з’єднатися [8, с. 151–157].

Ще з середньовіччя в окремих провінціях європейських країн, наприклад, в Італії, частково діють тогочасні правила гарної дошлюбної поведінки світської дівчини. Побачення і прогулянки з нареченим здійснювались тільки у супроводі родичів і їх друзів. Голосний сміх для дівчини – нонсенс. Її усмішка не могла бути відверто радісною. Належало потуплятися і ніяково посміхатись. Більш широка гамма посмішок дозволялась під час, або перед самим весіллям. В українських народних звичаях кохання також мало закінчитися весільною церемонією, а дівчата зберегти цноту. Але в дошлюбному спілкуванні хлопці і дівчата досить весело спілкувались на посиденьках, іграшках, вечорницях і мали змогу милуватися, сміятися досхочу. Правда, перебували під певним контролем старших родичів, інколи представників громади. В сватанні, як досить складному обрядові весільного циклу, були специфічні ігрові дії, в яких обранка виконувала свою роль, але регламентацій посмішок не було. Хоча в окремих місцевостях дівчата за традицією під час приходу сватів колупали піч і сором’язливо посміхались. В Японії, згідно з історичними уявленнями про культ предків, молоді люди обирають один одного під впливом спадковості. Чим більше в кожному з індивідів зовнішніх і внутрішніх якостей предків, тим більше їх вабить один до одного. Серед принад, що викликають кохання, – схожість ходи, погляду, рис характеру і, звичайно ж, посмішки.

Усмішка не тільки виявляє динаміку почуттів. Вона – емоційний вираз оцінки взаємин особистостей, самого кохання. Ці функції (виявлення почуттів і оцінка) можуть бути нерозділеними, одночасною реакцією суб’єкта на реальну або віртуальну дійсність, на поточне, минуле, чи, навіть, майбутні уявні події. Наводимо дівоче звернення до колишнього коханого:

Все було чудово, все було без домішки.

Поверни мене в той час, поверни у посмішку.

Пам’ятаю світло, пам’ятаю ласку...

Поверни мене у сміх, поверни у казку.

Усмішка і сміх тут не тільки відчуття-спогади, але й оцінка кохання як радісного, піднесеного, щасливого. Усмішка-оцінка може бути виокремленою і стосуватись відповідних характеристик якогось об'єкта щодо певних вимог. Закохані, звичайно, оцінюють один одного, миттєвості свого кохання, проблеми відносин, але достатньо суб'єктивно і вибірково. Для того щоб дати об'єктивнішу оцінку своїм почуттям в цілому, або коханню взагалі, як явищу, треба вийти за його межі, дивитись на ці людські екзистенціали з боку. Але власний досвід, спрямованість свідомості позначаються на розумінні, висновках і оцінках інтимних взаємин обох статей. В життєвому просторі особистості усмішка, як оцінювання, в основному, конкретного кохання, – звичайна річ. Більш об'ємно і всебічно ціннісне ставлення до цієї проблематики подається в мистецьких, філософських, наукових творах. В тексті вже наводились деякі відповідні цитати, посилання.

Кохання, відтворене в культурі, виступає як універсальне поняття – уявлення, синтез індивідуально-неповторного і типового, різноманітного і узагальнюючого, що вже в давнину мало сенс космологічного життєдайного начала. Репрезентується цей феномен і в абстрактних судженнях, і в чуттєвих образах та символах. Будучи предметом досліджень, темою художніх творів, переказів та інше, це почуття, в залежності від позитивних, нейтральних чи негативних оцінок його конкретних проявів (або в цілому), зображується як піднесене чи приземлене, героїчне або раціоналізовано-буденне, трагічне чи комічне, життєстверджуюче чи руйнівне. Власне, це дзеркало, в якому відбивається творчо осмислена буттєвість, з вибірковою акцентуацією на подіях, відносинах, пристрастях. В ньому (в дзеркалі) посмішка виступає і як символ кохання, і як безпосередня емоційна складова дійових осіб, і як їх оцінка автором, або читачем. Ці різні плани посмішки добре прослідковуються в давніх міфах, в яких боги почуваються розкуто, вільно, є втіленням кохання, що супроводжується посмішкою собі і з себе, один одному, іншим особам. Вони дарують кохання і посмішку людям, роблять інколи смішні для читача (слухача) вчинки.

Не зупиняючись на історичному вимірі кохання, наголосимо, що в європейській свідомості з часів Платона існувало, а певний

відгомін зустрічаємо і досі, розділення любові на земну, плотську, і небесну, духовну, пізніше – гріховну і праведну. Кохання, за цією градацією, звичайно ж, грішне. Такому поглядові протистояло, в різні епохи, розуміння людського кохання як гармонії поєднання тілесного і духовного, інколи з перевагою чуттєвого. Перший підхід відбився на поглядах неоплатоників, діячів культури середньовіччя, що дотримувались офіційної ідеології, релігійних мислителів і митців в наступні епохи. Певним відлунням цього була і традиція зображувати в класичних п'єсах, крім високих почуттів героя і героїні, більш приземлені комічні відносини лакеїв і служниць. Наприклад: Оселка і Одрі з комедії У. Шекспіра “Як вам це подобається”, Гро-Рене і Марінетти з комедії Ж. Б. Мольєра “Любовна прикрість”, тощо. Серед прибічників виправдання земного кохання в поєднанні з інколи гумористичною його оцінкою, – Демокрит і Епікур, Монтень и Ларошфуко, Вольтер і Ніцше та інші. Так, Епікур дає пораду другові не опиратися бажанню плоті любовних втіх, якщо воно не принесе зла іншим. І з іронією додає: “...насолоди кохання ніколи не приносять користі; достатньо того, що вони не нашкодять” [9, с. 222]. Не маючи на меті аналізувати думки “про кохання з посмішкою” згадуваних філософів, що, власне, і не потрібно, наведемо кілька влучних афоризмів з цієї тематики, дотепних, в чомусь парадоксальних скептично-дражливих і зовсім не безспірних. Із Ф. де Ларошфуко: “Чарівність новизни в коханні подібна цвітінню фруктових дерев: вона швидко тьмяніє і більше не повертається” [5, с. 64]. “Чим сильніше ми кохаємо жінку, тим більше схильні її ненавидіти” [5, с. 45]. “Будь-яка пристрасть штовхає на помилки, але на найдурніші штовхає кохання” [5, с. 80]. “Існують різні ліки від кохання, але не має жодного надійного” [5, с. 84]. Із Ф. Ніцше: “Кохання – плід слухняності, але розташування статей часто виявляється між плодом і коренем, а плід самого кохання – свобода” [6, с. 753]. “Вимога взаємності не є вимогою кохання, але марнославства і чуттєвості” [6, с. 755]. “Хто не здатен ні на кохання-любов, ні на дружбу, той вірніше за все ставить ставку на шлюб” [6, с. 758].

Інший ракурс усмішки – коли оцінка буває виявом невідповідності уявлень читача (глядача) авторським спостереженням, концепціям, висновкам (що не означає безспірну

правоту оцінювачів). Так, цілком серйозні дослідження в сфері сексу, еротики, кохання викликають неоднозначну, інколи усміхнену реакцію. Це стосується, наприклад, гіпертрофованого лібідо у Фрейда, із занадто розширеними символами сексуальності, або інтерпретації дитячої казки “Червоний капелюшок” у Фромма. Усмішку-здивування викликає і самостереження Р. Декарта в “Пристрастях душі”, де він зводить людські емоції до їх фізіологічної основи, ретельно описуючи рух крові і “духів” при коханні: “...я помічаю, лише при одному коханні, – тобто коли воно не супроводжується ні радістю, ні бажанням, ні сумом, – що пульс б’ється рівно, частіше і сильніше, ніж звичайно, в грудях відчувається приємне тепло, а травлення в шлунку відбувається значно скоріше. Отже ця пристрасть корисна для здоров’я” [1, с. 643].

До кумедних (хоча в чомусь і доцільних), на погляд сучасників, сентенцій належать поради запобігання коханню киевомогилянського професора С. Калиновського (XVIII ст.). “Відповідні засоби проти кохання – це уникання, відвертання очей; абстрагування думки; в першу чергу, потрібно уникати неробства, утримуватися від їжі і питва; адже без Церери і Вакха Венера не має сили” [2, с. 260].

І все-таки, кохання, що “водить сонце і світила” – людські прагнення і потреба, незникненна цінність, окраса життя, його надихаючий вогонь.

*Шукаємо і прагнемо любові,
Взаємності в думках і почуттях.
Коли і те, немовлене у слові,
Звучить як музика, лунає по світах.
Щасливе і омріяне кохання!
Невже збуваєшся, невже – це Він?
В душі вирує радість пізнання,
І квітне усмішка, а серце б’є у дзвін.*

(І. Одоховська)

На закінчення відзначимо, що аналіз посмішки як оцінки і емоційної складової кохання дозволив виділити її структурні компоненти (рівні), показати різні ракурси і типи. А головне – обґрунтувати сутнісне значення посмішки як в реальному бутті кохання, так і у віддзеркаленому в пам’ятках культури.

1. Декарт Р. Страсти души // Декарт Р. Избранные произведения.– М., 1950.– С. 593–700.
2. Калиновский С. Десять книг Аристотеля к Никомаху, то есть Этика. // Памятники этической мысли на Украине XVII–первой половины XVIII ст.– К., 1989.
3. Костенко Л. Я ніколи не звикну // Костенко Л. Вибране.– К., 1989.
4. Костенко Л. Не знаю, чи побачу Вас, чи ні // Неповторність.– К. 1980.
5. Ларошфуко Ф. Максимы // Ларошфуко Ф. де. Максимы. Паскаль Б. Мысли. Лабрюйер Ж. де. Характеры.– М., 1974.
6. Ницше Ф. Злая мудрость. Афоризмы и изречения // Ницше Ф. Соч. в 2-х томах.– М., 1990.– Т. 1.
7. Томенко М. Теорія українського кохання.– К. 2002.
8. Тернер В. Символ и ритуал.– М., 1983.
9. Эпикур. Отрывки из сочинений и писем // Материалисты древней Греции.– М., 1955.
10. Яннарас Х. Варіації на тему Пісні пісень.– К.–Львів, 2003.